

*Sil jsem proso na souvrati,
nebudu ho žítí,
miloval jsem jedno děvče,
nebudu ho mítí.
Síti nežítí, milovati nevzítí,
sil jsem, nežal jsem,
miloval jsem, nevzal jsem.*

(Vybráno z Národního zpěvníku,
Editio Supraphon, 1987)

Sil jsem proso

Slovy lidové písně zahajujeme dubnový Zpravodaj. Obvykle již teplejší počasí v dubnu umožňuje sít i teplomilnější druhy,

Vzcházející mladé rostlinky prosa.

FOTO – archiv Gengel, o.p.s.

Domácí celozitný chléb z křibice.

FOTO – K. Muchová

jako je proso. I když píseň začíná slovy Sil jsem, je tu setí prosa stejně jako u většiny lidových písní jen úvodem do složitých mezilidských vztahů a zde asi do nenaplněných tužeb. Z pohledu zemědělského nám píseň připomíná proso, dnes téměř zapomenutý a málo pěstovaný druh obilí, který byl dříve na polích častěji k vidění.

Setí se ale věnujeme více i v tomto Zpravodaji. Podrobně si prohlédneme starobylost postavu rozséváče, který seje v Roudnici nad Labem a připomeneme si znovu další naše muže konající stejnou práci. Po roce se podrobněji vrátíme k trsnatému žitu, neboli křibici. Na Jablunkovsku křibice přináší všestranný užitek, podobně jako

tomu bylo v minulosti. Člověk ji může jíst v podobě chleba, spát na slamníku z ní, nebo cucat křibickou slámkou své „pitíčko“.

Než na jaře budeme vysévat i některá stará osiva, může být dobré udělat si zkoušku klíčivosti. Jak přitom postupovat a za jak dlouho nám začnou semena klíčit, se dozvíme v článku o domácím ověření klíčivosti. Nakonec jsme sáhli znovu i po staré literatuře a přiblížíme si sluneční rostlinu diviznu, bylinu, jež dělá divy.

**Pěkné jaro přeje
Petr Dostálek**

Obsah 2/2021

Sil jsem proso na souvrati	1
Roséváče z Roudnice	2–5
Hledáme dobrovolníky...	5
Jak jsem ke křibici „křicy“ přišla	6–7
Sborník Zpravodajů starých odrůd za rok 2020 vyšel tiskem	7
Pozdní výsadba česneku	8
Domácí zkouška klíčivosti	9–12
Odrůdové přírůstky do rodiny gengelských plodin	13–14
Divizna v historii a kultuře	15–17

ROZSÉVAČ Z ROUDNICE

V jarních měsících opět vyséváme doma semena. I když oséváme obvykle jen menší záhonky a semena vypouštíme většinou do půdy opatrně z prstů, stáváme se pomyslně i skutečně rozsévači. Jsme podobni rozséváčům, kteří seli svá semena do půdy před nedávnem, ale i před staletími či dokonce tisíci lety.

Po čase si tak můžeme znovu připomenout prastarou rozsévačskou činnost, kterou člověk koná od počátku, kdy počal obdělávat pole a osévat je zrna. Pro dnešní Zpravodaj jsme vybrali rozsévače, kterého najdeme v Roudnici nad Labem. Zde pracuje na svém díle na štítě budovy místního gymnázia a jeho mohutná postava tu je plasticky vyvedena pod horou Říp spolu s dalšími rostlinnými symboly.

Muž pod Řípem ve sluneční záři

V trojúhelníkovém vrcholu domovního štítu stojí rozkročený rozsévač. Tělo jeho je v předklonu, pravá ruka natažena v napražení dozadu. Tedy před tím, než ji švihem uvede do pohybu, aby rozhodil zrna. Ta jsou zatím ještě skryta v sevřené dlaní. Levou rukou si muž před tělem přidržuje plátěnou rozsívku se zásobou osiva.

Na hlavě muže vidíme čelenku, pozorovat lze i knír a vous na jeho tváři. Tělo je širokoplecé, svalnaté, do pasu obnažené, nohy jsou kryty přiléhajícím oděvem. Rozsévač je silně nakloněn dopředu. Před ním stojí hora Říp, která je obklopena září Slunce nebo svatozáří, na vrcholku kopce vidíme rotundu svatého Jiří a svatého Vojtěcha. Rozsévač i s horou jsou v půlkruhu, který je obklopuje nahoře a po stranách jako duha. Výjev rámuje po pravé straně z pohledu pozorovatele rozevřená kniha s písmeny A a B, na levé straně spatříme znak města a tlustý snop obilí. Z obou rohů rovnoramenného trojúhelníka pak vyrůstají bujné lipové větve.

Mohutné plece a nakročení k rozhozu zrn roudnického rozsévače.

Rozsévač – vrhač

Většinou jsme se v Bio a Zpravodaji zatím setkali s rozséváči, kteří stojí buď vzpřímeně a rovně, případně byli jen v mírném předklonu. Svým výrazným předklonem se od nich roudnický muž odlišuje a je tedy v tomto ohledu neobvyklý. Opírá se o pokrčenou levou nohu, pravá noha je natažena a celé tělo je svým postojem jakoby připraveno k rozhozu zrn. Působí na pohled až silově či sportovně. Práce rozsévače, který jde zvolna a klidným krokem po poli a pravidelnými rytmickými, stále stejnými pohyby ruky rozhazuje osi-

Václavíkův sející muž z Luhačovského Zálesí.

vo, aby bylo na půdě rovnoměrně rozděleno, v zásadě předklon těla nevyžaduje. Vzpřímené postavení těla je pro tuto práci přirozené a vhodné. Tento vynakládá velké úsilí na pohyb, který bude mnohokrát opakovat, silami nešetří, má jich asi dost. Opírá se do své práce vskutku pořádně. Svým náklonem těla roudnická postava až poněkud připomíná postavy sportovců-vrhačů, kteří se chystají vymrstit své náčiní. Vzpomeňme starořeckého vrhače disku – diskobola.

Odmyslíme-li pracovní pojetí, bylo by možné také s nadsázkou uvažovat, že se pomyslně uklání před vycházejícím Sluncem nebo horou Říp. Tomu by odpovídal i úklon hlavy, který je ještě zřetelnější než nahnutí trupu. Jiné vysvětlení by mohlo být, že se umělec, který ho stvořil, snažil, aby se muž prostě lépe vešel a umístil do daného prostoru. A svou výškou nezasahoval až do vrcholu trojúhelníka, když by stál zcela vzpřímeně.

V kožichu a beranici oblečený slovácký rozsévač Úprkuv.

Dobromyslný rozsévač Ladův.

Celkový pohled na sejícího muže, chystajícího se právě rozhodit zrna směrem k Řípu. Kolem vidíme znak města Roudnice, horu ve sluneční záři a otevřenou knihu.

Rozsévač je nakloněn směrem k Řípu, nad ním se klene půlkruh, snad pomyslná duha.

Polonahá postava s čelenkou

Zastavme se nyní chvíli u oděvu rozsévače. Jiné postavy rozsévačů, které jsme si na stránkách našeho časopisu představili (viz zejména poslední tištěné Bio č. 12/2016 a článek Vyšel rozsévač rozšířovat semeno), byly oblečeny. Ať již to byl Václavíkům rozsévač z Luhačovského Zálesí, dobromyslný Ladův středočeský, podsaditý slovácký Úprkuv (ten má na sobě dokonce kožich a na hlavě beranici), nebo ideální či duchovní rozsévač Michalikův, mladík, kterého doprovází Anděl a Smrt. Všichni byli oblečení, zpravidla do jednoduchých plátěných oděvů. Roudnický muž je do pasu nahý, nepočítáme-li plátno jeho rozsívky. Na nohách má navlečeny jakési nohavice či spodky. Zaujme čelenka na hlavě, která sice dobře saje pot z čela při práci, ale asi nepatří národopisně do běžné výbavy obyvatel našich krajů.

Obvyklá doba setby, jaro nebo podzim, je u nás zpravidla doprovázena počasím, které není sice úplně studené, ale ani nepanuje takové vedro, aby se člověk silně odhaloval. Navíc se obvykle dříve lidé spíše oděvem z dnešního pohledu až úzkostlivě kryli. Tomu odpovídají i uvedené postavy ostatních sejících mužů z různých oblastí naší vlasti.

Polonahý roudnický muž je v tomto ohledu tedy také výjimkou. Spíše se blíží zcela nahému muži zobrazenému na rakouské jednošilinkové minci, jehož jediným oděvem je rozsívka. U něj najdeme ostatně podobně „sportovní“ výraz postavy v naznačeném výrazném pohybu.

Může být rozévačem jen muž?

Jako u ostatních našich rozsévačů, které jsme si představili, je tím, kdo pod Řípem rozsévá muž. Doposud jsme nenarazili v našem prostředí na obraz ženy rozsévačky, nebo jen zmínku o ní. Můžeme si ji ale připomenout jejím obrazem na starší

Svalnatý rozsévač nahý muž na rakouském šilinku.

Francouzská rozsévačka pracuje za sluneční záře.

francouzské frankové minci. Zde je zachycena rozsévačka, tedy rozsévačící žena, krácející bosá, s rukou napřaženou stejně jako roudnický muž. Také u ní se objevuje zářící Slunce, které zalévá svým světlem postavu, zrna i půdu na kterou dopadají. Žena kráčí po poli neobutá.

Při zobrazení bosé postavy lze uvažovat, že ji můžeme časově umístit do doby, kdy se zpravidla ještě nenosily běžné boty. Bosého rozsévače jsme viděli i na obraze

J. Mánesa v úvodníku Zpravodaje č. 5/2020. Pomyslně je ale člověk s bosýma nohama přímo v dotyku a ve spojení s půdou, zemí či Zemí jako Matkou Zemí. Na ní pracuje, a pracuje i s ní, neboť zrno jež rozhazuje, vlastně odevzdává do jejího lůna a do jejího působení i moci, aby na něm dále „pracovala“ již ona. Snad také zrno, které je rozhazováno z lidské ruky rozsévačem, který kráčí po půdě bosý získává a nese v sobě jiné kvality než to, které do půdy vypadává ze secího stroje taženého traktorem.

Asi není náhodné, že rozsévačem je nejčastěji muž. Rozsévače vnímáme jako zástupce dávajícího, mužského prvku, zatímco půda, země, do níž zrno dopadá, je symbolem světa přijímajícího, ženského. Teprve spojením obou vzniká nový život. Snad proto budeme hledat více žen rozsévaček jen obtížně. Pokud některý ze čtenářů Zpravodaje zná obraz rozsévačky, uvítáme sdělení o něm.

Setba v podřípském kraji

Děj dnešního rozsévačského příběhu se v Roudnici nad Labem odehrává v kraji podřípském. Nepřehlédnutelná hora Říp, od které leží Roudnice téměř co by kamenem dohodil, je jedinečným znakem a spojením s daným místem. Každý rozsévač je rozsévačem obecným, univerzálním, který koná pomyslně stejnou činnost bez ohledu na místo a čas. Současné však také každý rozsévač pracuje v jedinečných podmínkách daného místa, pole a okolní krajiny, která je neopakovatelná, svá a jedinečná. Podřípský kraj je krajem zemědělským, krajem úrodným a žitným. Hora Říp, která mu dala své pojmenování a na které stanul podle Starých pověstí českých praotec Čech, je u nás zachycena v četných dalších uměleckých dílech. Tak je tomu například v básni Jaroslava Seiferta, zhudebněné v nedávné době písničkářem Miroslavem Palečkem.

Plátěná taška s francouzským nápisem, který z pohledu knih, praví že každá z hodnot v nich obsažených zanechává ve čtenářích semínko, které vyraší.

Jaroslav Seifert HORA ŘÍP

*Viděl jsem hory plné ledu,
však zpívat o nich nedovedu.*

*Jiskřily dálky nad hlavami
jak bledě modré drahokamy.*

*Jímala závrať při pohledu,
zpívat však o nich nedovedu.*

*Když ale vidím na obzoru
uprostřed kraje nízkou horu,*

*na nebi mráček běloskvoucí
– přestane srdce chvíli tlouci.*

*Oblaka letí v klasech zralých
a koně dupou po maštálích.*

*V panácích jsou už všude snopy
a svatý Jiří zvedá kopí,*

*aby je vrazil ve chřtán dračí,
a motýl spěchá po bodláčí;*

*a jako krůpěj na prstenu
třpytí se drobná kvítka rmenu.*

*Tu nemohu se vynadávat
a všechno ve mně začne zpívat,*

*zpívat i plakat. Maminko má,
jak je to hezké u nás doma!*

Horu nám básník ukazuje v krajině obdělávané člověkem. Říp stojí uprostřed pláně, kterou spoluvytváří práce rozesévače a žence. Klasy zasil rozesévač a ženc je proměnil ve snopy, které jsou v panácích všude kolem. Básník ji popisuje jako krajinu, v níž „Oblaka letí v klasech zralých, a koně dupou po maštálích.“ Tedy krajinu jež plodí a zraje, a sytí člověka i zvířata, která mu ji pomáhají obdělávat. Následně spisovatel pokračuje slovy „V panácích jsou už všude snopy, a svatý Jiří zvedá kopí,“ kdy vidíme, že ženci již úrodu sklídili. Klasy, nad nimiž dříve plula, ba letěla oblaka, jsou už svázány ve snopech a postaveny v pomyslných postavách panáků. Krajina je celá zalidněna slaměnými obilnými postavami. Svou práci nakonec přichází po lidech vykonat i světec. Proměny polí a plodin tak vytváří důvěrně známý obraz domova a jistoty, kde se cítíme dobře a bezpečně.

Rozsévání jako obraz šíření vzdělání

Asi ne náhodou postava rozesévače v Roudnici zdobí budovu školní. Jedná se o výzdobu staré školní stavby pocházející z druhé poloviny 19. století, rozesévač na ni přibyl později. Společně s postavou rozesévače obsahuje výzdoba štítu i knihu odkazující na vzdělání. Vpravo od muže vidí-

me na jejich otevřených stranách velká písmena A a B.

Vzdělání je svým způsobem podobné rozsévání zrn. Jako ze zrna dopadlého na zem vyrůstá nová sklizeň a potrava, tak ze zrněk vzdělání a poznání roste zušlechťení a povznesení člověka. Skrze výchovu a školní vzdělání člověk nabývá poznání a rozeznává cestu k přeměňování a zvelebování světa, který mu byl svěřen. Tak jako zrna dopadající na úrodnou půdu přináší užitek, podobně slova učitelů k žákům nebo studentům nechávají vyrůst poznání v duších mladých lidí, kteří sedí ve škole, zde v této budově roudnického gymnázia. Učitel je symbolickým rozesévačem. Připomeňme si opět z biblického podobenství o rozesévači, že některé zrna padne na skálu a uschne. Jiné sice padne do půdy, ale zadusí ho plevel. Jen některé se dostane do úrodné půdy, přeroste plevel a přinese mnohonásobný, ba i stonásobný užitek.

Podobně dopadá do hlav a myslí studentů ve škole mnoho a mnoho poznatků, znalostí, rad, moudrých doporučení. Snad většina z nich tam padne a odumře. Je zapomenuta či pozapomenuta jako mnohá skutečná zrna. Ale ta, která zůstanou vyrostou a přinesou nový užitek a dobro.

Stejně jako slyšené slovo, působí i slovo přečtené z knih. Jistě mnoho knih bude studenty přečteno a část z toho přečteného v nich zůstane. Jak praví například o poučeních obsažených v knihách i slova francouzského spisovatele J. Renarda, která nalezneme dokonce na plátěné reklamní tašce: „Každá z našich hodnot zanechává semínko, které vyraší.“ Tedy moudrost v nich skrytá jsou vlastně zrna, která v člověku vyklíčí, vyraší a vyrostou do plodného stavu. Knihy jsou pomyslně rozsívkami nehmotného, rozsívkami poznání. V mládí přečtené knihy různých spisovatelů nám pomáhají později i při čtení knihy vlastního života. Sytí nás a umožňují nám bytí nejen skutečná zrna obilná, ale i zrnka duchovní. Ta nemají sice hmotnou podobu, přesto jsou k bytí člověka také nepostradatelná.

Snop a lipové haluze

Nakonec se ještě krátce zadívejme do rohů štítu. Spatříme zde, kromě městského znaku, obilný snop a lipové větve. Snop jsme vzpomínali v minulém vydání Zpravodaje (viz Obilné klasy na stoleté minci Zpravodaj č. 1/2021). Směrem do středu, k rozesévači, vyrůstají lipové větve, které celý obraz rámuji. Rozeznáváme jak

Pohled na budovu gymnázia, která je vyzdobena Rozséváčem v Podřípském kraji.

K historii stavby, na které je Roudnický rozesévač Dům č.p. 175 (Gymnázium)

V letech 1867–1868 byla před proboštským kostelem na místě zvaném Na rumpále postavena nová jednopatrová školní budova za 62 000 zl. V jejím přízemí byly tehdy zřízeny byty pro učitele a v patře existovaly učebny. Nynější vzhled tato účelová budova, sloužící nyní roudnickému gymnáziu, získala po pozdějším přistavění druhého patra a po dalších novodobých stavebních rekonstrukcích. Po rekonstrukci v roce 1936 zůstalo stylově novorenesanční řešení budovy naznačeno zjednodušenými nadokenními a meziopatrovými římsami a segmentovaným zakončením okenních a dveřních otvorů v přízemí. Trojúhelníkový štít nad mělkým středním rizalitem byl vyzdoben zubořezem a ve své ploše novým velkým reliéfem s námětem „Rozséváče“ v Podřípském kraji. Podle návrhu Ing. arch. Jiřího Brodského jej provedl roudnický sochařský mistr Jan Brabec.

Zdroj: SAXL, Miloš. Roudnice nad Labem. Urbanistický a architektonický rozvoj města. In: MICHALCOVÁ, Jaroslava a kol. (eds.): Pocta Miloši Saxlovi [CD]. Roudnice nad Labem: Galerie moderního umění, 2011, s. 195–196.

http://www.davidmikolas.cz/dejepis_region_archirce.html#roudnice_novorenesance

jednotlivé lístky, větévký a celé, mohutným dojmem působící větve či haluze. Slovenský a náš národní symbol lípu jsme uváděli v Bio a Zpravodaji již mnohokrát.

Byl to například lipový list na občanském průkazu průkazu nebo lípy střežící klidný spánek hrdinů z Chalupkovy básně Morho: „...Svätöháj, stovekými zelený lipami,

Lípy kolem křížku na Vysočině.

v tajné tam lono túli bohov jeho chrámy...“ Ženu sázející malou lipku najdeme na československé jednokorunové minci (viz Hlava nebo orel v Bio č. 11/2015).

Vedle lípy v obrazné rovině sem ale také stejně náleží též vysazování skutečných lip, které zdobí naše obce i města. Za všechny vzpomeňme, že v době první republiky, kdy součástí Československa byla Podkarpatská Rus, byla v Užhorodu na ná- břeží řeky Už vysa- zena dlouhá lipová alej z různých druhů lip tak, aby lípy kvetly po co nejdelší čas. Tato alej má délku skoro dva kilometry a je nejdelší lipovou alejí v Evropě.

Roudnický muž sející pod Řípem je pozoruhodným příkladem dalšího člena velké rozsěvačské rodiny. V mnohém je jedinečný a v mnohém stejný jako ostatní rozsěvači, které jsme zatím poznali. Nechť nás do naší domácí rozsěvačské práce doprovází i jeho poselství.

Petr Dostálek

Foto rozsěvače z Roudnice

Radomil Hradil,
ostatní
archiv Gengelu)

Žena sázející lípu jako náš národní strom na československé koruně z roku 1957.

Články o rozsěvači a setí v Bio a Zpravodaji s krátkou poznámkou k jejich obsahu

Bio 2/1997 Nasypávání zrna do rozsívky. (Národopisná fotografie ze slovenských hor)

Bio 6/2012 Poselství skryté v symbolech (setí ve znacích organizací uchovávajících staré odrůdy i semenářských společností).

Bio 2/2016 Rostliny kolem nás – Rozsěvač (pohled na obraz J. Úprky).

Bio 12/2016 Vyšel rozsěvač rozsítat semeno (biblické podobnosti a obrazy s rozsěvačským obsahem)

Bio 1/2017 Adventní rozsěvač (setí obilí v adventním čase jako východisko pro jeho dobrou budoucí osivářskou kvalitu).

Zpravodaj 1/2018 Osiva, odrůdy, doteky (neustále lidské doteky spoluploří naše semena).

Zpravodaj 2/2018 Rozsěvač a dotek jeho ruky (poslední dotek zrna člověkem před jeho růstem v půdě).

Zpravodaj 1/2019 Muž rozsěvač, žena s motykou a jejich pomocnice žížaly pečují o rostliny (linoryt T. Říčanové).

Zpravodaj 5/2019 Rodinný rozsěvač (obraz akademického malíře Z. Marčíka jako rodinný průvodce).

Zpravodaj 5/2020 Podzimní rozsěvač (obraz J. Mánesa k úvodníku podzimního Zpravodaje starých odrůd).

Hledáme dobrovolníky na množení hrachoru setého

Ve sbírce Gengelu se nám během uplynulých let nahromáždilo vícero odrůd hrachoru setého (*Lathyrus sativus*), zejména krajových odrůd ze Slovenska a Moravy. Jde o starobylou, kdysi více pěstovanou luštěninu. Nyní hledáme dobrovolníky, kteří by nám pomohli s přesetím a namnožením těchto původních hrachorových odrůd.

Ochotným dobrovolníkům zašleme osivo jedné odrůdy hrachoru k vypěstování a namnožení.

Pěstování hrachoru je dosti podobné jako pěstování hrachu. Je vcelku nenáročný, ale vyžaduje oporu, na které se zachytí úponky. Dobře odolává suchu, nevyžaduje závlahu, jen zpočátku okopávku, odplevelování a uvedenou podporu. Protože květy navštěvují opylovači (u nás zejména včely samotářky), je možné pěstovat jen jednu odrůdu, aby se nezkřížila.

Kdo by nám chtěl s množением hrachoru v letošním roce pomoci, prosím, ozvěte se nám prostřednictvím kontaktního formuláře na stránkách **gengel.cz** nebo na telefon **386 321 617**, děkujeme. Uveďte své jméno a adresu, přírodní podmínky (místo a nadmořská výška pěstování).

Pohled na záhonek hrachoru odrůdy slovinec s nasazenými lusky.

Jak jsem ke křibici – „křicy“ – přišla

Od narození jsem vyrůstala na statku. Pamatuji si dokonce, jak jsme ještě svázeli seno s krávou zapřaženou do vozu. Mnoho věcí se tehdy, samozřejmě, provádělo ručně. Byla to velká dřina, ale lidé neměli jiného východiska, neb hospodaření byl často jejich jediný zdroj obživy.

I má babička byla zvyklá ze „starých časů“ fungovat v hospodářství jako v uzavřeném systému: Od semenaření, přes zajištění domácnosti zeleninovými plodinami, či mléčnými výrobky až po domácí maso k jídlu, či výrobu oblečení. Mnohému mě s rodiči naučila. Byli a stále jsme téměř soběstační. Všechno tohle formovalo mou osobnost a zálibu v tradičních postupech a řemeslech. A tak jsem se dostala i ke křibici a jejímu využití, které popisují v tomto článku.

Jako malé dítě jsem ještě občas spala u rodičů v posteli na slaměných matracích „*stružocích*“. Hezky jsem se schou-

bem tak, jak se to dělalo kdysi i u nás v dobách minulých.

Žito se může sít dvěma způsoby: jako ozimá obilovina před zimou, aby ještě vyklíčilo nebo kolem svátku svatého Jana v červnu. Při druhém způsobu se plně využije jeho potenciál. Žito do podzimu vyrostе tak moc, že je třeba jej „nazeleno“ pokosit nebo spást hospodářskými zvířaty (doporučuji něco lehčího, např. kozy ☺, aby kořeny žita moc nepoškodily). Využíváme samozřejmě oba způsoby. Pro zajímavost přikládám recept na polévku ze zeleného žita.

Recept na polévku ze zeleného žita

- 125 g zeleného žita (nebo 12 g sušeného)
- bylinky podle chuti
- kořenová zelenina
- žitné vločky
- koření (dochucovadlo)
- sůl

Žito proprat a povařit 15 minut. Rozmixovat a procedit. Do vývaru přidat ostatní suroviny kromě vloček a uvařit doměkka. Rozmixovat a nakonec lehce zavařit vločky.

Další rok žito nasadí klasy a po dozrání přijde čas žní. Křibici kosíme ručně, abychom zachovali čistotu semen a neporušili slámu. Do práce se zapojuje celá rodina včetně dětí. Chci totiž předat budoucím generacím tyto dovednosti a uchovat moudrost předků. Obilí kosí většinou muž, odebírá žena a děti dělají povřísla „*skrątkř*“. Křibice se sváže do snopů a snopy stavíme k sobě (opíráme o holou ostrvi „*rožynek*“) do panenek „*paniynek*“. Snopy se k sobě svážou velkým povříslím a panenka dostane čepici z dalšího menšího snopu.

Po úplném dozrání a doschnutí se křibice svezou pod střechu. Kdysi se mlátila až v zimě, kdy byl na to čas. My ji mlátíme ihned, a to ručně pomocí cepů. K mlácení cepy je zapotřebí trochu šikovnosti. Je třeba se při úderech cepy střídát, aby nedošlo ke zranění. Pomáhají k tomu jednoduché básničky, kdy každý mlátič udeří do obilí vždy na svou slabiku. Jako příklad uvádím naše říkanky v nářečí pro tři,

Kosení křibice.

lila do vyleželého důlku a spokojeně usnula. V minulosti byly stružoky běžnou součástí vybavení každé domácnosti. Rodiny si je vyráběly samy a samy si je i udržovaly. V současné době jsou sice přírodní věci vytlačované moderními materiály a technologiemi, ale já jsem přesvědčená, že i tyto tradiční naturální výrobky mají pořád své místo a smysl.

V průběhu studia biologie jsem se dozvěděla o permakultuře. Absolvovala jsem několik kurzů u Jaroslava Svobody. Tam jsme probírali zajímavou metodu bezorebného pěstování obilí podle Masnoba Fukuokey z Japonska. Zaujalo mě to natolik, že jsem začala hledat semena vhodná k bezorebné pěstební metodě. Narazila jsem na jejich příbuzné, a to ve spolku Gengel. Objednala jsem si je k vyzkoušení a s nimi i několik dalších...

Bylo mezi nimi i žito „*rež*“, zvané křibice. U křibice jsem zůstala i nadále. Pěstujeme ji a zpracováváme ručně, starým způsobem tak, jak se to dělalo kdysi i u nás v dobách minulých.

Paniynki

čtyři a pět osob: „*po placku*“, „*po pecónku*“, nebo „*łupucupu*“ a „*apiónty-mu nic*“. Po vymláčení slámu lehce svážeme do snopů, které uskladníme na vhodné místo. Vymláčené žito pak prosívám a ručně profoukávám ve větru.

„Ziarna“ – ruční kamenný mlýnek na obilí.

Vyčištěné zrna promývám a po uschnutí melu na ručním kamenném mlýnku „*ziarnach*“ na mouku. Tu používám do kvásku i na pečení celého chleba. Chléb z domácí mouky je více tužší a vlhčí, než klasické chleby z pekárny, ale zase je zdravý a zcela bez chemických přísad. Celé naší rodině velmi chutná.

Slámu samotnou pak používám jak k výrobě slámek „*slómek*“, tak ke zhotovení „*stružok*“ neboli slamníků.

Slámky se vyrábějí ze spodní části stébel, neb tam je největší průřez stébla. Sláma se nastříhá a dezinfikuje varem a vysušením v troubě nebo sušičce.

Každou slámku lze používat po opláchnutí opakovaně až do rozpadnutí.

Stružoky se oproti tomu vyrábějí z celé slámy. Nejdříve pro ně ušijí povlak, který poté napěchují slámou. Napěchovaný stružok se po nějaké době používání „slehne“. Je zapotřebí jej proto občas doplňovat novou slámou. Slamník se používá tak dlouho, dokud se sláma nerozpadne. Poté lze výplň zkompostovat, povlak vyprat a po napěchování má člověk novou matraci! Ekologické a dlouhodobě udržitelné.

Křibici se snažíme využít zcela a bez zbytečných odpadů. Chceme tím co nejméně zatěžovat půdu a potažmo šetřit přírodu. K tomu nám to přináší i fyzické vyžití, dobrý pocit a leckdy i radost ze společně dobře zvládnuté práce.

Kristýna Muchová
FOTO – autorka

Stružok – slamník

Sborník Zpravodajů starých odrůd za rok 2020 vyšel tiskem

V únoru 2021 vyšel jako tiskovina **Sborník Zpravodajů starých odrůd za rok 2020**, který obsahuje všechna vydaná čísla, která byla v elektronické podobě (jako soubor PDF) součástí časopisu Bio.

Publikace přináší mimo jiné podrobný seriál o pěstování červeného rybízu (*Jak sázet červený rybíz*, *Jak pečovat o půdu okolo rybízů*, *Jak zavařovat rybíz*, *Jak řízkovat rybíz* a *Jak rybíz omladit*), který vznikl na základě dlouholetých zkušeností se starými rybízy v zahradě Alenor. Najdeme zde také zkušenosti se starými odrůdami zeleniny, obilovin a dalších plodin u pěstitelů, kteří tyto odrůdy získali z Gengelu. Představujeme podrobněji několik vybraných odrůd, například trsnaté žito křibici či hledivý trasený mak.

Dva příspěvky jsou věnovány bramborům a to Hasy, odrůda z dávné minulosti a též Pražské rohlíčky, Moravské ledvinky... aneb brambory pro rok 1938. Dále jsou zde doporučení k domácímu

osivaření a drobné zprávy a zajímavosti ze světa kulturních rostlin (např. Pšenice divotvorka, Za naše sladká jablíčka vděčíme mlsným medvědům nebo Indiánská biologická zbraň).

Zpravodaj č. 5/2020 byl věnován především hrachu a obsahuje rozdělení hrachu podle způsobu využití, pohledy na gengelských odrůd, pokyny k semenaření hrachu a Mapu hrachu.

Přílohou Zpravodajů byly také Přehled odrůd u vybraných druhů a Rozdělení gengelských odrůd podle účelu. Oba tyto texty mají za cíl napomáhat zájemcům k snadnější orientaci v početné nabídce krajových, rodinných a starých plodin na stránkách gengel.cz.

Sborník 2020 má 109 celobarevných stran formátu A4 a barevnou obálku s původním šumavským rybízem Gabretou. Je vytištěn na křídovém papíře a svázán pevnou kroužkovou vazbou.

Zájemci si tiskovinu mohou objednat na stránkách gengel.cz v oddíle Knihovnička.

pd

Obálka Sborníku Zpravodajů přináší pohled na nejtmaší a nejkyslejší červený rybíz – šumavskou Gabretu.

V loňském roce nám na jaře zbylo něco ozimého česneku z gengelských odrůd, které udržujeme (viz přehled česneků ve Zpravodaji č. 5/2019). Hlavičky byly loni v dubnu a květnu v dobrém stavu, nerašily nebo jen nepatrně, česnek byl zdravý. Rozhodli jsme se je, přestože obvyklý čas výsadby již dávno minul, vysadit. Podnětem byly i zkušenosti pana J. Štokra, který nám před lety věnoval odrůdu Ruský z Lipnice jako velké nedělené cibule, které také pocházely z pozdní výsadby. Sázel tehdy česnek pozdě na jaře, asi až v květnu. Narostly hlavičky, kdy celý česnek byl vlastně jedním velkým stroužkem.

Česnek jsme vysadili ve dvou časech. První termín byl koncem dubna a druhý až počátkem května, šlo o několik různých odrůd ozimých paličáků. Vysazený česnek normálně rostl, měl v loňském roce, který byl na srážky bohatý, dostatek vody. Obdělávání bylo stejné jako u každého jiného česneku, tedy zejména okopávka a odplevelování.

Sklízeli jsme ho v létě, o něco později než česnekovou výsadbu z listopadu. Vytahali jsme vše jednorázově, i když některé rostliny byly již zcela zralé, zatímco jiné byly ještě „při síle“ a mohly by ještě růst a o něco více narůst a vyzrát. Záhony byly totiž dost zapleveleny a jednorázová sklizeň umožnila uvolnit je naráz.

Sklizený česnek odrůda Ruský z Lipnice z výsadby na konci dubna. Část rostlin vytvořila běžné a typické málo dělené paličky (s 3–4 stroužky), část jednostroužkové nerozdělené česneky.

Různé odrůdy se chovaly poněkud odlišně. Některé odrůdy, ačkoliv se jednalo u všech o paličáky, vyrostly částečně jako nepaličáky. Tedy nevytvořily květní výhon, a cibule či stroužek u nich zůstal pod zemí nerozdělený. Ze zasazeného původního stroužku vznikl vlastně jen větší, opět jednostroužkový česnek. Tyto

„nepaličákové“ rostliny zrály dříve než ty, které měly květní výhon. Ty se chovaly se jako normální paličáky z podzimní výsadby, tvořily květní výhon a pod zemí hlavičku klasickou, dělenou na menší stroužky. U některých odrůd tak česnek sázený pozdě neprodělal tzv. jarovizaci, tedy obdobím chladu podmíněný přechod do fáze kvetení a tvorby semen, přesněji zde pacibulek v květenství. Podobně se chovají například některé ozimé odrůdy obilovin, které pro to, aby vymetaly a vytvořily klas, vyžadují setí na podzim a prodělání chladového období v zimě. Pokud je nasejeme na jaře neplodí, nevytvoří klasy a zůstanou na pohled jen „trávou bez klasů“. Tak se chovala například pšenice dvouzrnka Katarka (viz např. zkušenosti pěstitelů ve Zpravodaji č. 12/2020 v článku „...kouřil před chalupou fajfku a fazole vyluskával“).

Nejvíce jednostroužkových, nedělených cibulí bylo u odrůdy Záhořský a Ruský z Lipnice. Většina odrůd však i z květnové výsadby měla květní výhon a vytvořila cibule dělené, stejně jako z výsadby listopadové. Jednostroužkový česnek se u nich objevil jen ojediněle (například jedna rostlina z patnácti sklizených). Byly to např. odrůdy Sibiřský od Plzně, Z Miřejovických strání u Litoměřic, Oravský, Strážnický bílý a další.

Výsadba česneku pozdě na jaře je možná. Je potřeba počítat s menším

Odrůda Záhořský se chovala jako vyhraněně ozimá a z jarní výsadby rostla jako nepaličák a přinesla většinou jen jednostroužkové cibule.

hlavičkami, ale jinak může růst bez větších potíží. U některých odrůd, které jsou vyhraněněji ozimé, můžeme při pozdní výsadbě sklízet nedělené cibule. To ale nemusí být na závadu. Může to být naopak výhodou při loupání pro zpracování, kdy snadněji oloupeme jeden velký stroužek, než několik malých.

Petr Dostálek
FOTO – autor

Velikost nedělených česneků Ruský z Lipnice s měřítkem.

DOMÁCÍ ZKOUŠKA KLÍČIVOSTI

Součástí domácí semenářské práce je i zkoušení klíčivosti vlastního osiva. Klíčení rostlin můžeme uskutečnit kdykoliv během roku, často si na ně vzpomeneme až na jaře, před výsevem dané odrůdy. Protože vyklíčení většiny druhů trvá krátce, jen v řádu dní, vyplatí se ho ještě i nyní udělat.

Různé druhy vyložené ke klíčení na vatě v miskách pod truhlíky – fazole, hrách, hrachor, sléz, ačokča, paprika, ředkvička a další.

Zkoušku klíčení děláme zejména pro osiva stará, u kterých si nejsme jisti, zda jsou ještě životaschopná, a nevíme, jestli vůbec a jak budou klíčit. Také osiva, která neměla v průběhu růstu dobré podmínky pro svůj vývoj, a máme pochyby o jeho kvalitě, bude dobré prokázat klíčivost zkouškou. Pomůže nám tyto pochyby rozptýlit, nebo naopak potvrdit. Ověření, zda osivo klíčí, může být potřebné u osiva neznámého, které se chystáme vysít a máme ho dostatek. Lépe je přesvědčit se o jeho kvalitě předem, než vynaložit podstatně více práce s přípravou půdy a se setím na záhon.

Mezi semeny ponecháme místo

Při klíčení lze postupovat různými způsoby. Osvědčenou cestou, kterou děláme při klíčení starých odrůd v Gengelu, je vyložení semen na navlhčenou vatu. Semena vykládáme s odstupem mezi sebou tak, aby se vzájemně nedotýkala. Protože při bobtnání a nasávání vody zvětší objem, nabudou a přiblíží se tím k sobě. S dostatečnými mezerami mezi nimi se nám pak snáze budou počítat po vyklíčení. Dalším důvodem je možný přenos plísní ze semen, která se vzájemně dotýkají, na semena zdravá. Aby se plíseň mezi nimi nepřenášela, je lépe, když se nedotýkají a když je mezi nimi spíše větší vzdálenost.

Vatu nebo papír si navlhčíme předem, tedy již před vykládáním semen. K vlhkému podkladu se semínka přilnou, „přilepí se“ a drží na místě (i když někdy se uvádí, že semena nejprve vyložíme a až pak navlhčíme podložku).

Pravidelné vyložení nám usnadní počítání

Větší semena umísťujeme na vatě prsty, u menších si můžeme pomoci například vhodnou pinzetou. Následné počítání vyklíčených semen budeme mít snazší, pokud semena budeme dávat v pravidelných rozestupech a řadách. Usnadní nám to počítání vyklíčených a nevyklíčených jedinců.

Vyložená semena tykve Semenopražky, tuřínů dumlíků a hrachoru Jelínků ze dne 23. června.

Jako nádobku či podložku na semena ke zkoušce klíčení můžeme použít to, co máme běžně v domácnosti. Může to být například malý či větší plochý talíř, miska pod květináč nebo miska pod truhlík apod. Semena při klíčení ponecháme v klidu a za pokojové teploty, tedy zhruba 20–23 stupňů. To je teplota, kterou máme běžně v domácnosti. Doma se také zpravidla teplota příliš nemění, osivo má tak stále podmínky. Za vyšší teploty bývá klíčení rychlejší.

Abychom zabránili vysušování podkladu a nemuseli vodu dodávat (vata nebo papír poměrně rychle vysychají) můžeme nádobu přikrýt mikroténovým sáčkem nebo fólií. Potom během zkoušky není třeba dolévat vodu. Chceme-li se užití plastu vyhnout, sledujeme průběžně vlhkost vaty nebo papíru a podle potřeby opatrně dovlažujeme tak, aby nám semínka nevyschla, nebo talíř s klíčením přikryjeme druhým talířem apod.

Rostou před očima

Různé druhy rostlin klíčí různě rychle. Často již druhý či třetí den můžeme na povrchu semen pozorovat klíček. Velmi rychle „oživnou“ a začínají klíčit brukvovité druhy. Známe to například u ředkvičky a ředkve, ale stejně či podobně se chová i zelí, tuřín, brokolice, rožka a další. Rychlé klíčení mají také běžné obiloviny – ječmen, oves, pšenice, žito –, ale i méně známé druhy obilí jako ježatka obilní, proso seté, čirok metlový apod. Také luskoviny, jako je hrách fazole, bob či čočka, začínají klíčit během několika málo dní. Zde máme na paměti, že jejich velká semena potřebují k nabobtnání poměrně dost vody – především je to fazol šarlatový nebo velkosemenný bob zahradní.

Tatáž semena fotografovaná dne 28. 6. Jak je vidět, většina semen již vyklíčila.

Klíčení v osivářské společnosti: klíční misky se semeny jsou překryty průhledným krytem s otvory pro přístup vzduchu, semena jsou rozložena s velkými odstupy, popis na víčku obsahuje název odrůdy, zde petržel Hanáčka, a jiné údaje.

O něco déle trvá vyklíčení lilkovitým druhům, z nichž nejznámější jsou papriky nebo rajčata. Pro ně je také vhodná spíše vyšší teplota, pocházejí původně z tropů. Ještě více musíme být trpěliví u mrkvovitých druhů (mrkev, petržel, celer). Víme, že tyto si dávají na čas a trvá jim dlouho než vylezou i venku na záhonku. U nich je třeba vyčkat deset dní, i dva týdny, případně více.

Většinu druhů rostlin lze po čtyřech, pěti, šesti dnech, nebo týdnu již vyhodnotit, co

Na dalším záběru v osivářské společnosti je vidět klíčení cukety v papíru, barevné obaly semen svědčí o tom, že zde byla použita mořená osiva.

klíčí a co ne. Delší čas čekání nebývá nutný. Při delším klíčení nám klíčky sice dále rychle rostou, ale vzniká až nepřehledná změť kořínků, výhonků, stonků a prvních lístků. V ní je někdy už obtížné se vyznat, a spíše to ztěžuje počítání a vyhodnocení.

Vyhodnocení děláme jednoduše sledováním vyklíčených jedinců, kteří jeví známky života a začínají vytvářet pěkné nové rostliny. Jejich opakem jsou semena mrtvá, která sice nabobtnala a zvětšila se, ale nerostou. Často mokvají a případně po určité době začínají plesnivět apod.

Procento vyklíčených rostlinek

Vyložený počet semen ke klíčení může být různý, podle podmínek, která máme.

Nejpřesnější je vyložení 100 semen, které navíc umožňuje stanovit přímo klíčivost procentem vyklíčených. Například, vyklíčili nám 85 semen ze sta, které jsme vyskládali na vat, pak je klíčivost 85 %. Mnohdy nám ale stačí menší počet, byť získáme o něco méně přesný výsledek. Vyložíme např. 50 nebo 40, nebo i 25 semen. Při padesáti klíčených semen násobíme počet vyklíčených dvěma a při pětadvaceti čtyřmi, abychom získali celkovou klíčivost. „Nekulatý“ počet semen, například 37, 46 nebo 63 dopočteme do sta procent pomocí trojčlenky a zopakujeme si tím školní znalosti matematiky. Čím více semen klíčíme, tím je výsledek přesnější, pro domácí poměry postačí dobře i orientační údaj zjištěný z menšího počtu.

Naklíčené semeno tykve Semenopražky ze zkoušky klíčení přesazované studentem do kelímku.

TIP: Naklíčená semena lze vysít

Naklíčená jednotlivá semena, máme-li jich jen několik, jsou větší a jde o vzácnou odrůdu, můžeme po naklíčení opatrně přenést do kelímku a zasadit, abychom z nich získali sazenice. To byl případ tykve Semenopražky, kterou nám věnoval před časem student semenářství pan Jan Blažej. Sazenice jsme vypěstovali ze semen zkoušky klíčivosti a následně z nich vyrostlé dýně přinesly nové osivo (o Semenopražce viz Zpravodaj č. 6/2018 a článek K historii, pěstování a využití tykve Semenopražky).

Zkouška klíčení tykve Semenopražky. Naklíčená semena byla posléze přenesena do kelímku a později vysazena na pole.

Abychom mohli klíčení vyhodnotit, poznamenáme si vždy začátek klíčení, tedy datum, dále o jakou odrůdu jde a z kterého roku osivo pochází, případně další údaje, především počet semen, která jsme dali vyklíčit. Klíčení děláme na světle nebo i ve tmě, u většiny druhů to nehraje žádnou roli a klíčí nezávisle na něm.

Rozdílná rychlost klíčení různých druhů rostlin, zleva: paprika Hodonínská sladká převislá, bob Kanadská káva a ježatka obilní. Zatímco bob a ježatka jsou po pěti dnech zcela vyklíčené, paprika teprve klíčit začíná, sotva se objevují u několika semen první malé klíčky. Paprika tak vyžaduje k vyklíčení delší čas než oba předchozí druhy. Ve výřezu semena papriky.

Snadno se počítají velká semena, obtížnější je to u malých semen. Například bělosemenný mák, který je jednak malý a jednak není na bílé vatě příliš vidět, je při počítání trochu oříškem. Někdy se semena při klíčení vyderou či vyloupnou ze slupky a na ploše je jak zvlášť klíčící nahá rostlinka, tak zvlášť prázdný obal semene. Na to je třeba dát pozor při počítání, prázdná semenná slupka se může na první pohled zdát jako nevyklíčené semeno. Opět si pomůžeme např. pinzetou a pozorně se podíváme, co je co. Pomoci nám může také, pokud známe celkový počet vyložených semen.

Několik příkladů osiv gengelských odrůd

Obecně osiva stárnou a jejich klíčivost se zvolna, někdy rychleji, jindy pomaleji, snižuje. Novější semena tak mívají zpravidla lepší klíčivost, než semena stará. Nemusí tomu tak být vždy. Například při zkoušce klíčení v únoru 2021, kdy jsme klíčili gengelské osivo hrachoru setého, odrůdy Slovácko z roku 2010, klíčilo asi z 90 % (přesněji: z vyložených 40 semen vyklíčilo po čtyřech dnech 37 semen). U osiva téže odrůdy z roku 2017 vyklíčilo za stejných podmínek z 34 semen jen 20, tedy přepočtená klíčivost u nich byla menší než 60 %.

Velmi stará semena, která dostáváme do Gengelu občas od dárců, někdy pamatují ještě doby, kdy si soukromý hospodář uschoval osivo do truhly, které pak již nikdy nevysel. Ta obvykle neklíčí. Podobný byl i případ pšenice z Porubů, jejíž klas odpočíval více než šedesát let

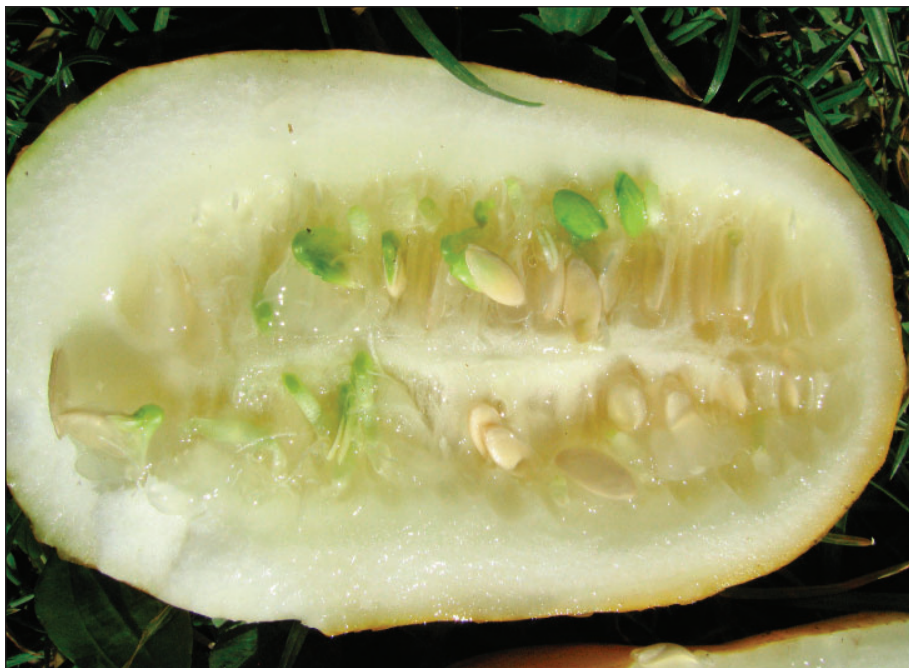
ukrytý v hrnečku v kredenci. O tomto osivu jsme psali v minulém roce (viz Zpravodaj starých odrůd č. 1/2020 a příspěvek Vouska z roku 1957). Takováto stará semena sice přijmou vodu a nabobtnají, ale jde jen o fyzikální pochod. Semeno jako bytost či organismus je již neživé a mrtvé. Nabobtnalá zrna pak bývají za-

chváčena různými druhy plísní, které mají někdy i vzájemně odlišnou barvu.

Klíčit mohou kupodivu i semena napadená zrnokazem, byť na první pohled se nám zdají prožraná, nekvalitní a zničená. Tak tomu bylo u bobu zahradního Úrodný z Gutů (o něm viz např. Zpravodaj č. 1/2021 a příspěvek Luský velmi chutné,

Klíčení na plochem talíři u několika druhů pšenice: zleva pšenice naduřelá Osiris, pšenice dvouzrnka Katarka (pluchatá, s tmavými obaly zrna), vpravo různé ročníky pšenice seté České přesívky.

Nezáměrné a spíše neočekávané klíčení semen v plodu okurky Mělnické na osivo při posklizňovém dozrávání.

sladké s celkově velkou výnosností nebo Zpravodaj č. 5/2018 a článek Nové odrůdy z Gengelu – karpel, Úrodný z Gutů, bečoky z Návsí a cigánky). Zde prožraná semena s dírami po broucích klíčila vcelku dobře. Podstatné v tomto případě asi je, zda byl zachován nepoškozený zárodek, klíček v semeni. Je-li tento v pořádku a nepoškozený, pak semeno může růst.

U dlouhodobě uloženého osiva starých odrůd můžeme zkoušku klíčivosti opakovat a sledovat jak rychle jeho klíčivost klesá, nebo naopak si osivo klíčivost podržuje, o což většinou usilujeme. K osivu je dobré si takto zjištěné údaje poznamenat, abychom mimo jiné mohli srovnávat různé roky, a také věděli, že je osivo již vhodné vysít.

Neklíčivá pšenice Vouska z roku 1957. Semena jsou sice nabobtnalá, ale neklíčí ani jediné, zato vidíme různé druhy plísní barvy černé i bílé.

Klíčení semen bobu Úrodný z Gutů, které jsou poškozeny broukem zrnokazem. Přes toto napadení řada z nich již klíčí nebo klíčit začíná.

Při zkoušce klíčení postupně, mnohdy po hodinách a dnech, pozorujeme, jak se semeno probouzí k životu. Ze stavu klidu a spánku, v němž bylo často i po mnoho let předtím, se z něj najednou stává živá rostlinka. Roste nejprve klíček, pak kořínky, výhonek... a nakonec celá nová rostlina. Při zkoušení klíčivosti tak můžeme tento zázrak na rostlině znovu a znovu pozorovat a s rostlinou ho společně i spoluprožívat. Každé klíčení je tak současně také svátkem vzkříšení. Viditelné vyklíčení tedy není jen prostředkem zjistit, zda nám na záhonu osivo vzejde, ale současně je velkým zázrakem, jehož jsme na vlastní oči svědky...

P. Dostálek

FOTO – autor a archiv Gengelu

Odrůdové přírůstky do rodiny gengelských plodin

Od dárců dostáváme na Gengel průběžně cenné rodinné, krajové a další odrůdy. Ty podle možností po namnožení zařazujeme do nabídky pro veřejnost na internetových stránkách gengel.cz. Podívejme se stručně na některé odrůdové přírůstky, které jsme zde nedávno doplnili.

Částečně jsou to „novinky“ loňského roku, částečně odrůdy získané již dříve, jež ale zatím nebyly namnoženy v dostatečném množství, aby mohly být nabídnuty. U odrůd uvádíme druh, název odrůdy, kód v gengelské sbírce a její stručný popis, někdy i s původními údaji od dárce.

Řebříček bertrám Z Duban (kód ACH001)

– rodinný původ okrasné trvalky z Duban u Prostějova. Dárkyně nám o ní napsala „posílám Vám sazeňičky kytičky-trvalky, kterou jsem získala po mé babičce, tetě a dnes ji mám na zahradě jako památku na ně. Babička se narodila na Hané v roce 1883 a co z vyprávění pamatuju, ta kytky byla u nich pořád už dříve. Jako řezaná vydrží dlouho, používaly ji... na různé výdoby... Je nenáročná, naposledy byla

Fazole Svatý Ján patří k typu „vojákových“ fazolí, kresba na semeni je černé barvy.

Květy rodinného řebříčku bertrámu, nazvaného Z Duban.

několik let pod jabloní. Kvete postupně od léta do podzimu...“ Odrůda má bílý květ a bujný růst. Množíme ji vegetativně dělením trsů, velmi snadno se ujímá. Jedná se o nenáročný druh, dříve oblíbenou trvalku rolnických zahradek. Získali jsme ji od čtenářky časopisu Receptář v roce 2020.

Fazol keříčkový Svatý Ján (PHA360)

– rodinná odrůda keříčkových fazolí získaná z Jižní Moravy. Tvoří typické keříčkové rostliny, lusk je zelený, semeno je bílé barvy s černou kresbou lidské postavy. Osmašedesátiletý dárce zná fazolku od svých dětských let, přinesla ji sestra jeho maminky ze Slovenska,

z Velkých Levár. Uvádí: „Tato odrůda fazole je stará 100 roků. A je výborná. Fazula se jmenuje Svatý Ján,“ V rodině ji používají podobně jako jiné fazole, tedy na polévky, na kyselo, s kroupami a cibulkou apod., což výstižně dárce doplňuje slovy: „když jsou fazule, je furt co jest.“ Pěstování a osivaření je stejné jako u jiných keříčkových fazolí, dárce ji seje na záhon kolem 10. května. Odrůda byla věnována Gengelu v roce 2020 soukromým dárce.

Fazol keříčkový Nízka na nakladanie (PHA327)

– keříčková odrůda na sklizeň zelených lusků. Pochází od soukromého dárce ze Slovenska, který o ní uvedl: „Na nakladanie za zelena do nálevu (na suché

semeno sa nehodí, zle sa vylupuje, drobné semeno, ale môže sa použiť aj na to). Výsev v druhej polovici mája do vyhriatej pôdy, rastliny vysoké asi 15–20 cm, kvet biely, struký žlté, mäsité. Pribežné oberanie podporuje nasadzovanie nových plodov. Používajú sa nakrajané mladé struky s nevyvinutými semenami na zaváranie. Získaná od staršej pani v dedine, ktorá ju získala od jednej pani, keď boli spolu v nemocnici.“ Semeno je bílé, lusky jsou delší, křehké, vhodné pro zeleninové použití v kuchyni. Pěstujeme od roku 2018.

Keříčková slovenská fazolová odrůda Nízka na nakládání má křehké lusky.

Bob zahradní Velké Krsteňany (FAB016)

– odrůda bobu pocházející ze Slovenska, ze stejnojmenné vesnice. Květ je bílý, s černými znaky; rostliny jsou středně vysoké až vysoké (v roce 2020 asi 1,6 m), semeno je dosti velké, ploché, šedé až šedozelené barvy. Při pěstování má tento bob rád dostatek vody, za vlhkých let má lepší růst a vyšší výnos než za let suchých. Vysoké rostliny doporučujeme ovázat provázkem proti polehnutí, částečně zde pomáhá i včasně vydatné přihnutí rostlin půdou – nakopčení. Odrůdu jsme získali roku 2016 na základě výzvy k pátrání po původních slovenských odrůdách v časopise Doma v záhrade.

Mák pochybný Od dílny (PAP044)

– planý „vlčí“ mák, botanicky mák pochybný (*Papaver dubium*), místní sběr z pole od vsi Ostrolovský Újezd. Sytě červené květy, které rády navštěvují pestřenky, včelky samotářky a další hmyz. Makovičky jsou dlouhé, štíhlé, kyjovitého tvaru, delší než u máku vlčího (*Papaver rhoeas*), nahoře jsou otevřené, hledivé. Udrhuje se snadno samovýsevem. Rostliny, které mají dostatek místa bohatě větvi a rozkvétají postupně. Přesazování nesnáší, drobné semeno sejeme přímo na stanoviště. Při sběru semen zralé makovičky odstřiháváme a sbíráme opatrně, aby z nich semeno nevypadlo.

Rebarbora Teterova pravčická (RHE002)

– rodinná odrůda z Hané. Do gengelské sbírky starých plodin jsme tuto odrůdu rebarbory získali v roce 2009. Věnoval nám ji pan Václav Tetera z Pravčic u Hulína, který je průkopníkem uchování původních odrůd ovoce. Jedná se o rodinnou odrůdu, kterou pěstoval již jeho dědeček (narozen v polovině 19. stol.). Rostlina rebarbory „Teterova pravčická“ je mohutná, bujně rostoucí s velkými, širokými a načervenalými řapíky.

Dobrou vlastností této odrůdy je skutečnost, že málo vyháňí květné stvolky. Při pěstování volíme hlubokou, dobře prokypřenou půdu obohacenou kompostem, aby měla dostatek živin. Pro dobrý růst má ráda i dobré zásobení vodou, za sucha je vhodná zálivka. Řapíky sklízíme vylamováním do strany tak, aby se vylomil celý a na rostlině nezůstaly jeho zbytky, které by mohly zahnívat. Pro zachování původních znaků a vlastností odrůdy množíme vegetativně, a to dělením trsu. V předjaří, kdy se začínají na povrchu objevovat rašící červené pupeny, poodhrneme okolní půdu, abychom lépe viděli kořenové ústrojí. Část rostliny odřízneme opatrně rýčem a to tak, aby nový oddělek měl alespoň jeden pupen. Oddělek přesadíme znovu do půdy, označíme kolíkem a zalijeme, ujímá se dobře.

pd

FOTO – archiv Gengel, o.p.s.

Květy planého máku navštěvují různé druhy hmyzu, na záběru pestřenka a včela samotářka.

Rodinná odrůda rebarbory Teterova pravčická má mohutné řapíky.

ZPRÁVODAJ biodiverzity a uchování starých odrůd, ročník 4, číslo 2/2021. Číslo vyšlo v dubnu 2021. Zpravodaj vydává v elektronické podobě (pdf) Gengel, o. p. s., Veselka 52, 374 01 Trhové Sviny, www.gengel.cz. Odpovědný redaktor Ing. Petr Dostálék. Distribuci, předplatitelský servis, sazbu zprostředkovává vhpřess Hradec Králové, 608 476 828. Objednávky směrujte na vhpřess1@seznam.cz. **Předplatné na rok 2021 činí 200 Kč** (šest čísel), úhradu můžete zaslat na účet 2319256023/0800 s uvedením e-mailové adresy v poznámce. Distribuce ZPRÁVODAJE předplatitelům prostřednictvím e-mailu po ČR a na Slovensko.

DIVIZNA V HISTORII A KULTUŘE

O divizně velkokvěté jsme přinesli podrobný článek v posledním loňském Zpravodaji (č. 6/2020). V příspěvku nazvaném Zkušenosti s pěstováním divizny velkokvěté a výroba diviznového sirupu jeho autor, pan Ladislav Trylč, popisuje nároky a pěstování divizny, zásady sběru jejích květů a postup při domácí výrobě sirupu. Po zevrubných pěstitelských a užitkových doporučeních bychom se chtěli k této bylině ještě vrátit a doplnit něco z její historie. Z gengelského archivu jsme vybrali kapitolu Divizna z knihy Dějiny květin z roku 1923 od O. Smrže. Ta přináší vedle uvedení příbuzných okrasných druhů i vysvětlení a možné odvození jejího názvu v češtině, němčině i latině, a také starobylé způsoby jejího využití v léčení, ba i v předpovídání budoucnosti. Autor pravděpodobně vychází ze staršího spisku P. Sobotky, nazvaného Rostlinstvo a jeho význam v národních písních, pověstech, bájích, obřadech a pověrách slovanských, který vyšel v roce 1879.

Text ponecháváme v původním znění.

DIVIZNA. (*Verbascum*.)

„Ve zlatě pyšně kolem pohlíží kněžna divizna: šperk sice drahtě její, leč staromodně ušit.“ (F. L. Čelakovský)

Na slunečných kamenitých stráních, suchých kopcích, rumišťích, u cest často naskytá se statná květina, jež každému milovníku přírody musí padnouti do oka. Vyniká nejen velikostí a světlou barvou květů, ale i tím, že usidluje se na místech jinak květenou chudých, a proto je zdaleka již tak nápadnou. Je to divizna malokvětá (*Verbascum thapsus*) a divizna velkokvětá (*V. phlomoides*), které nejčastěji se u nás planě vyskytují (velkokvětá řidčeji než malokvětá), a které svými listovými růžicemi a přímou lodyhou, holí podobnou, spoustou svítivě žlutých kvítků obalenou, jsou nemalou ozdobou pustých jinak míst.

Přízemní růžice listů divizny velkokvěté prvním rokem.

Divizny jako okrasné druhy

Jako zahradní květiny však domácí divizny nevidáme. Daleko nádhernější jsou jich cizokrajné druhy, než i ty jsou v našich květnicích poměrně vzácným zjevem. Příčinou je snad to, že divizny patří z valné části mezi byliny dvouleté, t. j. takové, jež prvním rokem tvoří přízemní růžici listovou, v druhém roce teprve kvetou (někdy až v 3.–4. roce) po odkvětu zajdou – tudíž nejsou úplně vytrvalé. Další příčinou je též to, že sami milovníci květeny pěkných druhů neznali, nebo nejsou si vědomi, jakou dekorativní cenu divizny mají.

Divizen je velké množství druhů a bastardů. Je známo na 250 druhů a 150 bastardů; z toho asi 7 druhů a přes 20 bastardů roste u nás planě, ostatní druhy rostou jinde v Evropě, hlavně jižní, v severní Africe a západní a střední Asii. Všechny druhy tvoří růžice z přízemních listů, většinou šedohnatých a mnohdy v imposantní trsy se formujících, jež samy sebou jsou

Včely medonosné navštěvují diviznové květy, mají na nohou košíčky s pylem sytě oranžové barvy.

Stejně je tomu u čmeláků... a včel samotářek.

již zahradě okrasou. To platí jmenovitě o divizně suknovitě (*V. pannosum*) a řecké (*V. olympicum*), z nichž prvá má jednoduchou lodyhu, až 2.50 m vysokou, s květy v tlustém klasu, druhá až 2 m dlouhou a jehlancovitě rozvětvenou. Většinou mají divizny květy žluté, leč jsou také růžové, měďové, fialové či bělavé. Takové barvy vyskytují se zejména u divizny brunátné (*V. phoeniceum*), již kromě divizny řecké ještě nejspíše v našich zahradách spatříme. Jsou také druhy dokonale vytrvalé, málo však ještě známé, jako na př. krásná pomerančová divizna hustokvětá (*V. densiflorum*). V botanickém systému náleží divizny do čeledi rostlin krtičníkovitých

(Secrofulariaceae), zde však stojí osamoceně naproti všem ostatním rodům této čeledi, majíce 5 tyčinek v koruně, kdežto jiné krtičníkovité mívají většinou čtyři, také jen dvě tyčinky.

Chloupky chrání před vyschnutím i býložravci

Biologicky zajímavým zjevem je u divizny jich plstnatá pokrývka listová. Ježto divizny rostou na místech suchých, je plstnatý povlak rostlině ochranou, aby se voda z listů příliš rychle nevypařovala a rostlina neuschla. Krom toho chrání plstnatý povrch rostlinu před býložravci, ježto chloupky divizny způsobují na sliznici ústní nepříjemné svědění.

Veliké listy zachycují poměrně značné množství dešťové vody a jsou postaveny tak, že po nich stéká k lodyze a po této sváděna je ke kořenu, jenž skoro nerozvětvený hluboko vniká do země. I tam, kde listy konci svými jsou dolů zahnuté, takže zdálo by se, že voda stéká na venek a přichází na zmar, můžeme za deště pozorovati, kterak voda kape na list dolejší a to vždy na takové místo, odkud musí stéci k lodyze a odtud ke kořenu.

Vědecké jméno *Verbascum* nalézáme u Plinia, původ je však neznám, ač někteří tvrdí, že prý je zkomoleno z *barbasum*, a toto pochází od *barba* = vous, vzhledem k tomu, že rostlina, je chloupky porostlá. Tomu odpovídá také německé jméno rostliny *Wollkraut*.

Včela samotářka na diviznovém květu.

Rostlina, jež zná a dělá divy

Řekové jmenovali diviznu jménem *phlómos* a to proto, že rozřezávány byly plstnaté listy mnoha druhů na knoty do svítilen, nebo namáčeli celé rostliny do smůly, dělajíce z nich takto pochodně. Odtud *phlómos* – plápolající a německé názvy „Fackelkraut“, „Königskerze“. Tyto německé názvy jsou novější a dány byly rostlině zajisté dle toho, jak byla starými Řeky upotřebována. Staré německé pojmenování divizny je *himelbrando*, t. j. *Himmelbrand*, a to prý odtud, že je nebeským darem na spáleniny, čemuž i odpovídalo jméno „*Brennkraut*“, jež nalézáme v bylináři *Bockově* z roku 1574.

České jméno divizna odvozuje Hanuš od bohyně Děvy a považuje její žlutý květ za symbol blesku. Sobotka sice s odvozením názvu souhlasí, praví však, že květ diviznový je symbolem slunce, neboť slunce nezřídka v národních pohádkách tají se v podobě panny, či děvy zlatovlasé, t. j. divizně žlutokvěté. Správný původ a význam jména osvětlují však „*Knihy lékařské*“ z roku 1515, kde slojí, že »od divných věcí, kteréž dělá, jméno obdržela.«

J. Černý *) praví, že lid, jak druhý název divizny »divoké koření« svěřčí, utvořil jméno to, říkají, že rostlina »zná« a dělá »divy«.

Bývala také dříve divizna lékem proti všelikým nemocem a rostlinou divotvornou. Doposud ještě sbírá lid květy divizen, které čerstvé ne právě libě páchnou, zato sušené medově voní a připravuje si z nich nasládlý, sliznatý nápoj – prsní thé, jemuž připisuje blahodárné účinky.

Klíčpera ve své veselohře »*Hadrián z Římsů*« vkládá hrdinu svému, pravému *Hadrianovi*, neduživému rytíři, do úst slova, že pije diviznové thé.

Kořen divizny čistí krev, květ mozek, listí kůži.

Jako lék bývala užívána divizna odedávna. Listů užívá se jako obkladů na naběhlé žlázy a *Plinius* o tom vypravuje: »Lid tvrdí z vlastní zkušenosti, že

Bohatě rozvětvené divizny plné květů.

prostředek ten působí nejjistěji, když poctivá dívka muži poctivému lékem tím poslouží a dotýkajíc se obkladu hřbetem ruky, takto promluví: »*Apollo* praví, že každé zlo, jemuž panna v cestu se postaví, bude zrušeno.« Potom musí ruku obrátiti a třikrát takto se prosloviti, načež musí oba třikrát vyplivnouti.« Také současník *Pliniův*, *Dioskorides*, který rozezná diviznu dvojí, bílou a černou, dosvědčuje, že je při všelikých nemocech užitečnou. Pověsti o léčivé moci divizny udržely se i v našem lidu namnoze dodnes, a místy se praví: »*Kořen divizny čistí krev, květ mozek, listí kůži*.« Divizna zelená i bílá ve víně vařená je prý prostředkem proti křečím. Jinde tvrdí, že děvčata, která již v životě mateřském diviznu pivala, o celých pět let dřív uzrají. Také se prý připravuje z divizny dobrá mast na rány.

Značnou úlohu má divizna jako kouzelná bylina. Tak nejstarší český herbář *Jana Černého* radí tomu, kdo kouzel se strachuje, aby pil vodu diviznovou a pokroje pokropil, že v nich dobří duchové budou k strážní jeho bydleti.

Kdo se myje odvarem divizny, stane se neviditelným. Zajímavý případ se uvádí z r. 1676 v zápiscích městského soudu v *Heřmanově Městci*: »Když se dotazovali »zlé jakés dceře«, »proč jest mlynář hlavu umývala, s jakým kořením a k jakým čarám, to koření sloužilo?«, tu odpověděla, »že jest jemu hlavy mývala, to že

Při pěstování se někdy doporučuje zaštipnout vrcholek rostliny, aby se více rozvětvovala. Tím se může dosáhnout více květů na rozvětveném stonku, současně divizna neroste tak do výšky a sběr květů je tím snazší. Na záběru z podzimu je srovnání přirozeně rostoucí rostliny a divizny zaštipnuté, skládací metr vpravo rozložen do délky 1 m.

pravda jest, že jest jí manželka mlynářova jednoho času poručila, aby šla na řeku, nabrala splavu, a divizny aby natrhala a aby mu tím hlavu myla, že prý se stane neviditelným«. Kořen divizny odpuzuje prý černé myši. Říká se, že pozbude divizna své vůně, jestliže kolem ní, když právě kvete, vezou mrtvolu.

Vykopána musí být nástrojem z drahého kovu

Má-li divizna proti nemoci účinkovati, musí býti vykopána před východem slunce, nejlépe na den Navštívení P. M., a to nástrojem z drahého kovu. Proti mrtvici pak je radno nositi na srdci kousek kořene z divizny, zaobalený v červené dykytě. Kdo chce se zbavit plicní choroby, nechť v srpnu nasbírá diviznu a při úplňku v tomto měsíci v ruce drží. Vyrůstá-li divizna na hrobě, je znamení, že duše zemřelého je v očistci a že prosí, aby za spásu její vykonáno bylo procesí. I jako orakulum slouží divizna. Ve východním Rusku zavěšují si děvčata diviznu nad postel: či divizna dříve zvadne, ta dříve umře. Podle divizny soudí v Tyrolsku na zimní povětrnost. Je-li věneček květů hluboko na stonku hustější, znamená brzký sníh; následují-li po řadě květů zase listy, – napadne po prvním sněhu dlouho jiný; jsou-li květy hustěji nahloučeny na konci lodyhy, napadne mnoho sněhu teprve koncem zimy.

Ve Vestfalsku, když slaví se obžinky, nosí děvčata květy diviznové propletené bavrnými stužkami. Za zmínku ještě stojí, že v jižnější Evropě užívají rybáři druh

ZPRAVODAJ BIODIVERZITY – 2/2021

Divizna – Samice, Verbascum, Wullkraut – vyobrazení podle herbáře Matthioliho. (Z knihy Herbář jinak Bylinář velmi užitečný, Odeon, Praha 1982)

Sušení žlutých květů na diviznové „tře“.

Verbascum sinuatum na chytání ryb. Suchá plodenství této divizny omamují prý ryby tak, že potom snadno se dají i rukou lapiti.

*) Černý J., Příspěvky k české etymologii lidové.

Vybráno z knihy Dějiny květin. Zpracoval Oskar Smrž. III. Díl: Dějiny květin. V Chrudimi 1923. Mezititulky redakce. Obrázky z archivu Gengelu.